

TÜRK KÜLTÜRÜ'NÜN CEZÂYİR'DE ETKİLERİ (Cezâyir Şehri Örneği)

Ahmet GEDİK*

ÖZET

Bu çalışmamızda, üç buçuk asır Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunan Cezâyir Şehri'nde oluşan bazı kültürel değişimler üzerinde durulmuştur. Anadolu'dan Cezâyir'e göç eden insanların etkisiyle kalıcı hale gelen bu oluşumların izlerini günümüzde Cezâyir halkının dilinde, giyim kuşamda, mimaride ve şehrin ilmî hayatında görebilmekteyiz. Makalede Osmanlı Türkleri'nin Cezâyir'in kültürel hayatını nasıl etkilediği somut örneklerle anlatılmaya çalışılmıştır. Günümüzde Cezâyir Şehri'nde hâlâ varlığını sürdüren Türkçe yer adları, Anadolu'daki mimari tarzı yansıtan ev ve sokaklar, halkın giyim kuşamı verilen örnekler arasında yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Kültürü, Cezâyir Şehri, Kasaba, Anadolu

IMPACTS OF THE TURKISH CULTURE IN ALGERIA (CITY OF ALGIERS SAMPLE)

ABSTRACT

In this study, we examined some cultural changes in the City of Algiers under the rule of the Ottoman Empire for three and a half centuries. We observed the traces of these changes that became permanent under the influence of Anatolian emigrants to Algeria on colloquial, clothing, architecture and scientific life of the city. We explained how Ottoman Turks affected Algeria's cultural life through examples. Currently, places with Turkish names, Anatolian style architecture and streets, and costumes of the people who live in the City of Algiers are few examples.

Keywords: Turkish Culture, Algiers, Casbah, Anatolia

Giriş

Osmanlı Türkleri başta Anadolu toprakları olmak üzere ayak bastıkları tüm bölgelere kendi kültürlerini ve bu kültürün bir sonucu olarak farklı insanlara ve kültürlere karşı hoşgörüyü taşımışlardır. XVI. yüzyılın başlarında İspanyol saldırılarıyla derinden sarsılan başkent Cezâyir ve çevresindeki halk, sonlarının Endülüs'teki kardeşleri gibi olmaması için Osmanlı Türkleri'ni kurtarıcı olarak kabul etmişlerdir. Gönüllü olarak hâkimiyetleri altına girdikleri Türkler ile üç yüzyıl boyunca kültürel bir alışveriş içerisine girmişlerdir. Anadolu'daki topraklarından buralara gelenler yerli kadınlarla evlenerek kuloğulları adıyla yeni bir nesil oluşturmuşlar ve Cezâyir Tarihi'nde son derece

* Yrd. Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi

etkili olmuşlardır.¹ Birlikte yaşamaya başladıkları bu insanlardan hem etkilenip hem de onları etkileyen Osmanlı Türkleri, başkent Cezâyir ve çevresinde yeni bir kültürel yapının oluşmasına da hizmet etmişlerdir.² Hâkimiyetleri süresince Türkler Anadolu'dan, yaşamlarını şekillendiren kendilerine has kültürel kurumları Cezâyir'e taşımışlardır. Manisa, Balıkesir veya İzmir'de³ nasıl vakit geçirip eğleniyorlarsa bu topraklarda da aynısını yapıyorlardı. Özellikle başşehir Cezâyir'de Osmanlı Türkleri'nin yoğun olarak yerleştikleri Kasaba (Casbah) adlı bölgede bulunan evler, hamamlar, hanlar tıpkı Anadolu'daki gibiydi. Bugün bile Kasaba (Casbah) bölgesi gezildiğinde Anadolu Türk Kültürü'nün izlerinin rahatlıkla görülebildiği evlerin süslediği sokaklarda insanın kendisini İzmir'in Tire ilçesinde gibi hissetmesi son derece doğaldır. Coğrafi olarak birbirine oldukça uzak olan İzmir ve başşehir Cezâyir'i birbirine bu denli yakınlaştıran sebep Türk Kültürü'dür.

Osmanlı hâkimiyeti bazı Arap vilâyetlerinde dört yüz yıl sürmesine rağmen Türk kültürü ile Arap kültürü arasındaki karşılıklı etkileşimin yeterince ele alınmadığını görmekteyiz. Arapça ve Fransızca yazılan kültür tarihi eserleri Osmanlı kültürünün Cezâyir'deki etkilerini objektif bir şekilde değerlendirebilmekten oldukça uzaktır.⁴ Arap dünyasındaki bazı araştırmacılar Osmanlı dönemini, Fransız veya İngiliz sömürge dönemi gibi algılama eğilimi içerisine girmektedirler.⁵ İşte bu nedenden dolayı biz bu çalışmamızda Osmanlı dönemi Türk-Arap ilişkilerinin bir ürünü olan kültürel değişimi Cezâyir şehri bağlamında ele alacağız. Asırlar boyu Cezâyir'de varlığını sürdüren Türk kültürünün dil, gelenek ve görenek, mimari ve sanat üzerindeki etkilerini kapsayan bir inceleme yapacağız.

Osmanlı Türkleri'nin hâkimiyetleri süresince, kendilerine ait sosyal ve kültürel kurumları Cezâyir'e taşıdıklarını daha önce belirtmiştik.⁶ Modern Cezâyir'de halkın konuşma dilinde, Fransız dili ve edebiyatının önemli etkisine

1 Daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Kavas, "Kuloğlu", *DİA*, c. XXVI, Ankara 2002, ss. 359-360.

2 Bölgedeki Türk kültürünün etkileri ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Mehmet Şeker, "Türk Kültürünün Kuzey Afrika'daki İzleri ve Etkileri (Tunus Örneği)", *VI. Türk Kültürü Kongresi*, Ankara 2005; ve yine bkz.: Ebu'l-Kâsım Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâiri's-Sekâfi*, c. I, el-Cezâir 1984, ss. 28-30.

3 Cezâyir'e yerleşen Türklerin çoğunluğu batı Anadolu'dan olduğu için özellikle bu illerden örnek verilmiştir.

4 Sabri Hizmetli, "Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezâyir'in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 32, S. 1, Ankara 1991, ss. 5-7.

5 <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=274573>

6 Houria Yekhlif, *Türk Hâkimiyeti Devrinde Cezâyir'de Kültürel ve Edebi Hayat*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991, s.13.

rağmen Osmanlı hâkimiyetinin izlerinin bâriz şekilde örneklerini Cezâyir halk dilinde görmemiz mümkündür.

1. Türkçe'nin Cezâyir Halk Dilindeki Etkileri:

Her ikisi de geniş bir coğrafya da etkili olan Türkçe ve Arapça arasındaki ilişkinin din, sanat, kültür ve bilim ilişkisi gibi derin bir arka planı mevcuttur. Türkçe yeni ulaştığı bilgileri ve dinsel anlamları Arapça'dan alırken, Arapça daha doğrusu Araplar çarşı, pazar ve esnafılık ile ilgili ticârî ve askerî birtakım terimler ile ilgili anlamları Türklerden yani Türkçe'den almışlardır. Türkler Araplara, askerlik, giyim-kuşam, beslenme gibi birçok alt-kültür bilgisi öğretmiş ve bu nedenle Türkçe'den Arap diline bazı sözcükler aktarılmıştır.⁷

XVIII. yüzyıl başlarında Cezâyir Şehri'ni ziyaret eden William Spencer, Anadolu'dan Cezâyir'e göç eden Türklerin kaba Türkçelerini(!) buralara taşıdıklarını söyler.⁸ Objektiflikten uzak bir şekilde Türklere ve Türk diline olan düşmanlığının açıkça anlaşıldığı Spencer'in yukarıdaki sözleri aslında Türkçe'nin Cezâyir'deki güçlü etkisini göstermektedir. Ayrıca Spencer o dönemde Anadolu'dan yeniçeri olarak Cezâyir'e gelenlerin daha çok kırsal bölgelerden buralara göç ettiğini göz ardı etmektedir. Kırsal alanlardan Cezâyir'e göç eden Türklerden duru İstanbul türkçesi konuşmalarını beklemek sosyal bilimleri anlamamak demektir. Osmanlı donanmasının Akdeniz'deki varlığı güçlenince, yeniçerilere ilâveten, asker ihtiyacı ve kazancın yüksekliği paralelinde Anadolu'nun özellikle batı illerinden donanmaya katılımlar gerçekleşir. Bunların büyük bir kısmı, "çiftbozan" diye tanımlanan çiftçi köylülerden oluşmuştur. Cezâyir Şehri'nde özellikle XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin uyguladığı siyaset ile birlikte Türklerin sayısı hızla artmıştır. Sultan IV. Mehmet'in (1642-1693) Anadolu'daki yetkili kişilere 1680 yılında göndermiş olduğu bir fermanda "tecnîd" olarak isimlendirilen uygulamayla devletin o bölgeye asker olarak giden Türklere birtakım imtiyazlar sağladığı ve bu durumun da Türk nüfüsünü arttırdığı görülmektedir.⁹

Spencer, Osmanlı Türkleri'nin askerî alandaki etkilerinden dolayı Türkçe askerî kavramların Cezâyir'de oldukça yaygın olarak kullanıldığını belirtir.

7 Daha geniş bilgi için bkz.: Günay Karaağaç, "Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi", http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%DILI/karaagac_01.pdf.

8 W.Spencer, *el-Cezâir fi 'Abdi Reyâsi'l-Babr*, Arapçaya çeviren: 'Abdülkâdir.Zebâdiye, Dâru'l-Kasaba li'n-Neşr, el-Cezâir 2006, s.102.

9 Cezâyir Millî Kütüphanesi Arşiv Belgeleri, Vesâiku 'Osmâniyye, "Fermânu's-Sultân Mehmedî'r-Râbi' ile's-Sultâni20'l-Anâdol", *el-Mecmû'atü* 3207, vesika no: 18, sene 1091h/1680m.

Spencer 72 askerî kavramı da içeren toplam 634 Türkçe kelimenin Cezâyir halk dilinde kullanıldığını söylemektedir.¹⁰

Anadolu'dan göç eden Türklerin yoğun olarak yaşadığı Blida ve Konstantin gibi yerlerde Türkçe'nin etkisi Cezâyir halkının günlük konuşma diline çokça yansımıştır. Osmanlı Türkleri'nin yeniçeri, memur ve tüccâr olarak yerleştiği Cezâyir Şehri'nde Türk ve Araplar arasındaki evlilik nedeniyle bu etki kat kat artmıştır.¹¹ Dolayısıyla Osmanlı dönemi Cezâyiri'nde Türk-Arap ilişkileri, yöneten-yönetilen ilişkisinden çok öteye geçmiştir. Her iki topluluğun bu kadar iç içe olması, kültürel ve dilsel etkileşimi derinleştirmiştir.¹² Konuyla ilgili F. Gülay Mirzaoğlu şunları söylemektedir: “Günümüzde, Arap dili ve edebiyatı hariç tutulursa, Fransız dilinin ve edebiyatının önemli bir yer tuttuğu Cezâyir’de, imparatorluk döneminden kalma kültürel izlere rastlanmaktadır. Bunlardan en bilinenleri Türkçe sözcükler ve kimi yer adlarıdır. Türk döneminden bugüne gelen üç bin ile altı bin civarında Türkçe kelimenin evlerde, çarşı ve pazar yerlerinde, eğitim-öğretim alanında, askerî ve idarî kurumlarda kullanıldığı ifade edilmektedir. Efendi, bey, ağa, sarı, kara, çavuş, onbaşı, odabaşı, nişan, çeşme bunlardan yalnızca birkaçıdır. Yer adlarına ise, Cezâyir’in meşhur mekânları olan Dayı bahçesi, Dayı sarayı örnek gösterilebilir”¹³.

Cezâyir halk dilinde kullanılan Türkçe kelimelerin bazıları Türkçe aslına muhafaza ederken bir kısmı asıl anlamından koparılmış veya Türkçe sözcüğe bazı harfler eklenerek aynı anlamda kullanılmıştır. Ayrıca Türkçe’den Cezâyir halk konuşma diline geçen sözcükler sadece askerî terimlerle sınırlı değildir. Sosyal hayatın çeşitli yönlerini içeren Türkçe sözcükleri Cezâyir halk dilinde görmek mümkündür. Aslında Türkçe'nin bu denli Cezâyir’de etkili olması; Osmanlı döneminde Cezâyir’de yaşayan Türklerin sosyal yaşama katılımlarını ve Türk Arap halkları arasındaki ilişkinin ne kadar derinleştiğini de göstermektedir.¹⁴

10 Daha geniş bilgi için bkz.Spencer, ss.102-103, ve Nureddin ‘Abdülkâdir, *Safabât min Târih-i Medîneti Cezâir min ‘Akdem ‘Usûruba ilâ İntihâi’l-‘Abdi’t-Türkî*, Dâru’l-Hadâra, el-Cezâir 2006, ss.251-253.

11 Bkz. ‘Âişe Ğattâs, *el-Hirâfî ve’l-Hirâfyyîn*, el-Cezâir 2007, ss.349-377.

12 Daha geniş bilgi için bkz.: Mehmet Akif Erdoğan, “Beş Cezâyir Türk Şiiri”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, s. 13, İzmir 2007.

13 F. Gülay Mirzaoğlu, Bir Tarihî Türkü: “CEZAYİR” ,
http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/mirzaoglu_03.pdf

14 Osmanlı Türkleri ile yerli halkın kaynaşması sonucu ortaya çıkan kuloğulları kanaatimizce bölgede asırlarca devam eden Osmanlı hâkimiyetinden geriye kalan en önemli mirastır. Günümüzde Cezâyir halk diline yerleşmiş Türkçe kelimeler kuloğlu denilen Türk soylu insanların bu coğrafyayı yurt edinmelerinin bir neticesidir. Geniş bilgi için bkz.: Ahmet Kavas, *Geçmişten Günümüze Afrika*, İstanbul 2005, s. 10.

Türkçe'den Cezâyir halk konuşma diline geçen bazı sözcükler şunlardır:¹⁵

Bahşiş: Bir kişiye hizmeti karşılığında veya herhangi bir hizmeti olmaksızın gönüllü olarak verilen nakit hediyedir. Kelime Cezâyir dilinde Türkçe'deki anlamını muhafaza etmiştir.

Bakraç: Çoğunlukla bakırdan yapılan küçük kova anlamında olan kelime, Cezâyir halk dili içerisinde aynı anlamda kullanılmaktadır.

Banyo: Türkçe anlamını Cezâyir halk dilinde de koruyan bu kelime, su ile vücut temizliğinin yapıldığı yer olarak kullanılmaktadır.

Barbunya: Türkçe'de kırmızıya yakın bir cins lezzetli balık ve bir nevi kırmızı renkli fasulye cinsi için kullanılan bu kelime Cezâyir halk dilinde ikinci anlamıyla yaygınlık kazanmıştır.

Belek: Cezâyir halk konuşma dilinde çok kullanılan bir kelime olup Türkçe'deki "belki" sözcüğünün değiştirilmiş şeklidir.

Beş: Türkçe'de dörtten sonra gelen sayı için kullanılır. Cezâyir halk dilinde ise "çünkü" ve "için" anlamlarında kullanılmaktadır.

Beylik: Türkçe'de Bey sıfatı ve ünvanıdır. Devlete ait olan anlamında kullanılmaktadır. Bir beyin idaresinde bulunan yer için de kullanılır. Günümüzde Cezâyir halk konuşma dilinde herkesin kullanımına açık, araç trafiğinin yoğun olduğu umûmi yollar için kullanılır. Eski Cezâyir halk dilinde ise genel olan her şey için kullanılırdı.

Bostan: Aslı Farsça bir kelimedir. Osmanlı Türkleri'nin etkisiyle Cezâyir halk diline geçmiştir. Kelime ayrıca Cezâyir'de tarlalara ekilen tohumları kuşların yemesini önleyen korkuluklar için de kullanılır.

Budala: Akılsız, ahmak, bön, ebleh demektir. Türkçe anlamını korumuştur. Hâlâ Cezâyir halk dilinde yaygın bir kullanıma sahiptir.

Burun: Türkçe kullanımda, yüzün ortasında, iki kaşın arasından ağzın üstüne kadar ve iki yanak ve gözün arasında uzanan, solunuma ve koklamaya yarar iki deliği olan çıkıntılı organ kastedilir. Ancak Cezâyir halk dilinde daha çok ağaçlarda yaşayan bir kertenkele türüne verilen isimdir. Dolayısıyla kelime Cezâyir halk dilinde anlam kaymasına uğramıştır.

Pala: Türkçe'de kavisli, kısa, uç bölümü geniş bir çeşit kılıç anlamında kullanılan kelime, Cezâyir halk dilinde ise kürek anlamında kullanılmaktadır.

15 Çalışmamızın hacmini zorlayacağından Osmanlı Türkleri'nin etkisiyle Cezâyir halkının konuşma diline geçen Türkçe kelimelerin bir kısmını burada inceleyebildik.

Pazar: Aslı Farsça olan bu kelime alışveriş yapılan yer anlamında olup, Cezâyir’de belirli günlerde herkesin satacağı malları ortaya çıkarıp sattığı alışveriş yerine verilen isim olmuştur. Türkçe’deki anlamını aynen korumuştur.

Zor: Cezâyir halkının günlük konuşma dilinde “dehale bi’z- zor” yani “zorla girdi” denir. Görüldüğü gibi kelime Türkçe’deki anlamını ve yapısını aynen korumuştur. Bu tür kelimelerin tesbiti mümkündür. Cezâyir dili ile ilgili yapılacak yeni araştırmalarda daha çok kelime bulunabilecektir.

1.1.Günümüz Cezâyir Şehri’nde Varlığını Sürdüren Bazı Türkçe Yer İsimleri:

Cezâyir Şehri’nde Türk Kültürü’nün dil üzerindeki etkisi sadece yukarıda belirtilen ve halkın konuşma dilinde varlığını sürdüren Türkçe kelimelerle sınırlı değildir. Başşehirde günümüzde bile Türkçe isimle anılan çok sayıda mahalle, sokak ve yer ismi mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır:

Murat Reis Evi: XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Cezâyir Şehri’ne saldıran Avrupalılara¹⁶ karşı kahramanca mücadele eden Murat Reis adlı Türk denizcinin adını taşıyan büyük bir evdir. Günümüzde şehir merkezindeki Ebyâr Belediyesi’nin hizmet binasına yakın bir yerde bulunmaktadır.

Baş Cerrah: Cerrah, Osmanlı Türkleri’nin Cezâyir halk lehçesine bir armağanıdır. Anlamı İlaçla ya da başka tedavi yöntemleriyle iyileştirilemeyen hastalıkların, yaralanmaların, vücuttaki yapı bozukluklarının ameliyatla onarılmasına ya da hastalıklı organın kesilip çıkarılarak iyileştirilmesi işlemlerine dayanan bir anlam ifade etmektedir. Bu işi yapan hekime cerrah denilmektedir. Günümüzde Cezâyir Şehri’nin metropol bir belediyesine bu isim verilmiştir.

Hüseyin Dayı Bölgesi: Günümüz Cezâyir Şehri’nin önemli bir bölgesidir. Fransız İhtilali sırasında Osmanlı Devleti’nin şehirdeki yöneticisi Hüseyin Dayı’ya¹⁷ nispetle bu isimle anılmaktadır.

Keçova Câmii(Keçievi Câmii): Şehir merkezinde Kasaba bölgesinde bulunan ve XVII. yüzyılda inşâ edilen bu câminin çevresi daha önceleri keçi alınıp satılan bir pazaryeri olduğundan son derece gösterişli minarelere sahip bu

16 XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Cezâyir Şehri’ni ele geçirmek için yapılan saldırıların en önemlileri 1775-1789 yılları arasında İspanyollar tarafından yapılmıştır. Bu coğrafyayı vatan olarak kabul edip kalma niyetinde olan Osmanlı Türkleri ve kader birliği yapmış yerli halk büyük gayretlerle İspanyolların kıyı bölgelerde tutunmalarını engellemişlerdir. Daha geniş bilgi için bkz.: Aziz Semih İltar, *Şimâli Afrika’da Türkler*, c. II, İstanbul 1937, ss. 60-69.

17 Dayı, Osmanlı döneminde 1671-1830 yılları arasında çoğunlukla askeri komutanlar arasından seçilerek göreve getirilen Cezayir Eyaleti, Trablusgarp Eyaleti ve Tunus Eyaleti yöneticilerinin ünvanıdır. Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Maksudoğlu, “Dayı”, *DİA*, c. IX, İstanbul 1994, ss. 59-60.

camiiye Keçi evi ismi verilse de bu isim zamanla telaffuz edilirken keçova şekline dönüşmüş ve günümüzde bu isimle anılır olmuştur.

Müsteşfâ Mustafa Paşa(Mustafa Paşa Hastanesi): Dayı Mustafa Paşa'nın adını taşıyan hastane günümüzde Cezâyir Şehri Ulusal Meydanı(veya 1 Mayıs Meydanı)'nın karşısında yer almaktadır.

Müsteşfâ Selim İzmirli (İzmirli Selim Hastanesi): Şehir merkezindeki bu büyük hastane Türk asıllı Cezâyirli bir doktor olan Selim'e nispetle bu adı almıştır. Doktor Selim Cezâyir'de bulunan birçok Osmanlı Türkü gibi Batı Anadolu'dan, İzmir'den gelip bu topraklara yerleşmiştir.

Reis Hamidu Belediyesi: Günümüz Cezâyir Şehri'nin batısında yer alan belediyenin ismidir. XVII. yüzyılda Cezâyir deniz seferlerini Akdeniz dışına yönlendirerek İrlanda kıyılarına kadar taşıyan Türk denizcisi Hamidu Paşa'nın ismi bu belediyeye verilmiştir.

Satavali Bölgesi: Cezâyir Şehri'nin batı idâri bölgesine verilen isimdir. Kanaatimizce Türkçe "usta" kelimesinin zaman içerisinde değişime uğramış şekli olan "satavali" bu bölgeye isim olarak seçilmiştir. Satavali kelimesi aynı zamanda büyük çiftlik sahiplerine de verilen bir ünvandır.

1.2. Cezâyirli Ailelerin Günümüzde Kullandığı Bazı Türkçe İsim ve Soy İsimler:

Yukarıda belirttiğimiz Türkçe yer isimlerinin yanı sıra günümüzde çok sayıda Cezâyirli aile Türkçe isim ve soy isim kullanmaktadır. İsim ve soy isimler daha çok ailenin önceden beri uğraştığı meslek veya sahip olduğu bir özellik sebebiyle konulmuştur. Bu isimlerden bazıları şunlardır:

Çoban: Bazı Cezâyirli ailelerin lakabı veya soy ismi olarak kullanılmıştır. Türkçe'de çoban, gerek ağılda gerek otlakta, kendisine emanet edilen ya da kendine ait koyun, keçi ve sığır sürüsünün bütün sorumluluğunu taşıyan kişiye verilen bir isimdir. Osmanlı hâkimiyeti süresince mevcut sanayi üretimine hammadde kaynağı olması sebebiyle hayvancılık sürekli desteklenmiş ve doğal olarak çobanlık önemli bir meslek haline gelmiştir.¹⁸

Hoca: Cezâyir'de çok kullanılan bir aile ismidir. Türkçe'de bir bilim dalını, bir sanatı, bir tekniği veya belli bir bilgiyi öğretmeyi kendisine meslek edinmiş kimseye verilen bir isimdir. Osmanlı Dönemi Cezâyiri'nde eğitim görmüş kişilere ve devlet memurlarına da bu ünvan verilirdi. Hoca soy ismini

18 Osmanlı Devleti'nde merkezi idârenin hayvancılığı teşvik etmesiyle ilgili olarak bkz.: Suraiya Faroqî, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul 1994, ss. 279-280.

taşıyan en önemli aile “Hamdan Hoca” ailesidir. Hâlâ bu ailenin Cezâyir’de yaşayan müntesipleri vardır.¹⁹

Fındıkçı: Fındık satan kişiye verilen isimdir. Arapça’da böyle bir terkip yoktur. Günümüzde Cezâyir Şehri’nde birtakım aileler bu soy ismi kullanmaktadır.

Kara: Türkçe’de çoğunlukla beyaz rengin zıttı anlamında kullanılan bu kelime, Osmanlı Dönemi’nde cesaretli erkeklere verilen bir ünvanı. Gözünü budaktan esirgemeyen yigitlere verilen bu ünvan Cezâyir’de bazı ailelerin soyadı olarak hâlâ kullanılmaktadır.

Karaburun: Türkçe olduğu aşikâr olan bu isim Cezâyir’de bazı aileler tarafından soy isim olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Kedi: Türkçe bir hayvan ismi olup memeli, evcil, bir hayvandır. Bazı Cezâyirli ailelerin soy ismidir.

Sarı: Türkiye’de çok kullanılan bir soy isim olan “sarı”, Cezâyir’de bazı ailelerin de kullandığı bir soy adı olmuştur. Son derece karmaşık bir yapıya sahip olan Cezâyir halkı farklı ırksal özelliklere sahip insanlardan teşekkül etmiştir. Anadolu’dan gelen Türklerin yanında Boşnaklar ve Arnavutlar gibi Balkanlar’dan gelen Müslümanlara da Cezâyir’de Türk denilmiştir.²⁰ Sarışın olan kuloğulları da mevcuttur.

Tahtalı: Tahta satan veya üreten kişi anlamında kullanılan bu kelime, Günümüzde bazı Cezâyirli ailelere soy isim olmuştur.

Taş: Cezâyir’de günümüzde bazı ailelerin taşıdığı soy isimdir. Türkçe’de Yer kabuğu kütesinden kopan veya koparılan, çeşitli işlerde kullanılan katı ve sert maddenin adıdır.

Topal: Bacağındaki sakatlık nedeniyle seker gibi ya da iki adımda bir, bir yana eğilerek yürüyen insan ya da ayaklarından biri kısa kişi anlamındaki bu Türkçe kelime birçok aileye soy isim olmuştur.

Yukarıda saydığımız soy adları ek olarak; gündüz, başterzi gibi soy isimlerini de sayabiliriz. Fakat bunun makalemizin hacmini oldukça zorlayacağından en çok kullanılan Türkçe isim ve soy adları belirterek bu konuyu sınırlamak kanaatimizce en uygunu olacaktır.

19 Bu ailenin en meşhur ismi şüphesiz Hamdan bin Osman Hoca’dır. Aslen Osmanlı Türkü olan ve “el-Mir’ât” isimli, önemli sosyolojik tespitler içeren eserin sahibi Hamdan Hoca, ikinci İbn-i Haldun olarak tanındığı ve adına sempozyumlar düzenlendiği tarafımızdan tesbit edilmiştir.

20 Cezâyir toplum yapısı ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Fuad Carım, *Cezâyir’de Türk’ler*, İstanbul 1962, ss. 5-18.

2. Giyim-Kuşam

Osmanlı Dönemi Cezâyir Şehri'nde halk, mensup olduğu sosyal tabakaya ve meslek grubuna göre farklı tarzlarda giyinirdi. Bu farklılık sahip olunan maddî güç ile ilgili olmayıp, toplumsal yapının bir gereği idi. Giyilen elbise kişinin Arap, Türk veya hangi sosyal gruptan olduğunun bir göstergesi olduğu gibi zanaatının da alâmeti fârikasıydı.

Osmanlı Dönemi Cezâyir Şehri'nde memurlar Osmanlı zevkini yansıtan Mağrib tarzı elbiseler giyerlerdi ve bu giyimleriyle halktan ayrılırlardı. Günümüz Cezâyir halk diline Türkçe'den geçen "bornoz" isimli elbiseyi ise çoğunlukla halk giyer ve erkekler başlarında mutlaka kırmızı renkli bir fes kullanırlardı. Halk bu kullandığı fese "İstanbul fesi" adını verirdi. Başa giyilen şapkanın fes adıyla anılması kanaatimizce "Fas" şehrine nispetendir. Belki de Osmanlılar Cezâyir'e gelmeden önce halk arasında fes yaygın olarak kullanılmaktaydı. Pantolona kılıç veya hançer benzeri silahları takmak önemli bir adetti. Daha sonra pantolonlara şahsi eşyalar için cep dikilmeye başlanmıştır. Bu giyim tarzı tüm Kuzey Afrika ülkelerine Cezâyir'den yayılmıştır.²¹

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda erkekler "bedle" adı verilen Osmanlı Türkleri'ne has, doğu ve mağrib tarzını yansıtan bir elbise giymeye başlamıştı. Pamuktan pantolon ve yakasız, kolları olmayan gömlekten oluşan elbisenin üzerine pamuklu kısa ceketler giyilirdi. Cezâyir 'de ayakkabıya "pabuç" denirdi ve bu kelime yine Türkçe'den Cezâyir halk diline geçmiştir.²²

Kadınlar ise göbek hizasından ayaklara kadar uzanan, geleneksel geniş bir pantolon giyerlerdi. Evli kadınların elbisesi beyaz renkli, bekâr kızların elbiseleri ise rengârenk olurdu. Pantolonun üzerine ipekten, kenarları süslü veya altın tozuyla işli, uzun kollu geniş bir gömlek giyen kadınlar, bunun üzerine altın işlemeli kaftan adı verilen daha geniş bir elbise giyerlerdi. Osmanlı Dönemi Cezâyir'i'nde, Cezâyirli kadınların İstanbul'daki hemcinslerinin nasıl giyindiği ile yakından ilgilendiğini belirtmek kanaatimizce doğru bir ifade olacaktır. İstanbul'daki Osmanlı kadını ne giyiyorsa Cezâyir'deki kadın da aynı elbiseyi giymek için çaba sarfederdi.

Takı ve süs eşyası olarak değerli mücevherlerin yanında, küpe, bilezik veya halhalı kullanan Cezâyirli kadınlar, başlarını örttükten sonra başörtülerinin üzerine altın yaldızlı veya açık gri, etrafı iki parmak kalınlığında sarı sırma işlemeli, gayet zarif bir örtü daha örterlerdi. Kadınlar ev dışında "el-ıcar" adı

21 Hamdân b. Osman Hoca, *el-Mir'ât*, trc. Muhammed ez-Zübeyr, el-Cezâir 2005, s. 67.

22 Ğattâs, ss.349-377.

verilen bir çeşit burka giyerlerdi. Burkanın rengi genellikle beyaz olur ve iki göz dışında kadının tüm vücudunu örterdi.²³

3. Mimari ve Sanat

Osmanlı mimarisi, daha kuruluşundan itibaren sürekli gelişme gösteren, kendine özgü bir üslûba sahipti. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Selçuklu ve Beylikler dönemi özelliklerini taşıyan mimari eserler, XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı Türkleri'nin kendine has zevkini yansıtmaya başlamıştır. Bu tarz eserleri ortaya çıkaran Osmanlı mimari kültürünün etkisi, Hindistan'da Taç Mahal'e kadar uzanmıştır.

Osmanlı mimarisinin Cezâyir Şehri'ndeki etkilerine değinmeden önce Osmanlı Türkleri'nin Cezâyir'de Türk ve Endülüs mimarisinin kendine has özelliklerini bir araya getirerek yeni bir mimari tarz ortaya çıkardığını belirtmemiz gerekmektedir.²⁴ Fransız işgali ve sömürsünden zarar görmeden günümüze kadar ulaşan okul, cami, ev gibi Osmanlı yapıları bu duruma şahitlik etmektedir.

Osmanlı Türkleri, Cezâyir hâkimiyetleri döneminde dînî, sivil ve askerî amaçlı pek çok yapı inşâ etmişler veya onarmışlardır. Cezâyir Şehri'nin merkezinde bulunan Kasaba (Casbah) adı verilen Türk mahallesi tüm bu eserlerin bir arada bulunduğu özel bir yerdir. Tipik Osmanlı evleri, dükkanları, câmileri ve dar sokaklarıyla Anadolu'yu böylesine uzak bir coğrafyaya taşıyan bu mahalle günümüzde Unesco tarafından Dünya Kültür Mirası Listesi'ne dahil edilerek koruma altına alınmıştır. Şehir merkezinde günümüze kadar varlığını sürdüren “Küçük Cami”nin minberi ve dış cephesi Muhammet Paşa döneminde onarılmıştır.²⁵ Yine Hüseyin Paşa zamanında “Sefir Camii” yeniden inşâ edilmiştir. Ayrıca Ali Paşa, Cezâyir Şehir limanına “Cihat Kapısı”nı ve “Vâdi el-Harrâş” adlı taş köprüyü inşâ etmiştir. Eşsiz güzellikteki minareleriyle dikkat çeken “Keçova Camii”nin yanındaki sarayı da Mustafa Paşa 1798 yılında yaptırmıştır.²⁶

23 Şerife Tayan, *Melâbisü'l-Mer'e bi-Medineti'l-Cezâir fi'l-'Abdi'l-'Osmânî*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cezâyir Üniversitesi Tarih Bölümü, 1990-1991, s. 151.

24 Cezâyir Şehri'ndeki Türk Mahallesi Kasaba (Casbah) ve Ulu Câmî gezildiğinde bu durum göze çarpmaktadır. Osmanlı mimarisini yansıtan yapılarda hurma ağaçlarından elde edilen kerestelerin kullanılması yapıya hem farklı bir güzellik katmakta hem de Akdeniz'in nemli havasından yapının zarar görmeden uzun süre ayakta kalmasını sağlamaktadır. Büyük evlerde ve konaklarda yağmur sularının depolanması teknikleri ve avlu içerisindeki şadırvanların kullanılması Endülüs mimari tarzının en büyük etkisidir.

25 Ahmed Şerif ez-Zahhâr, *Müzekkirât el-Hâc Ahmed Şerîf ez-Zahhâr Nakîbü'l-Eşrâfi'l-Cezâir*, taktîm ve ta'lik, Ahmed Tefîk el-Medenî, el-Cezâir, 1974, s. 80.

26 Reşid Merihi, *el-Cezâir fi 'Abdi'd-Dâyi Mustafa Paşa 1798-1805*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cezâyir Üniversitesi Tarih Bölümü, 2009-2010, s. 140.

Osmanlı Hâkimiyeti süresince Cezâyir Şehri'nde minyatür, seramik, çinçilik, ciltçilik, güzel yazı (hat sanatı) ve seccâde üretimi teşvik edilen sanatlar arasındaydı. Özellikle hat sanatına günümüzde Cezâyirliler ve Cezâyir'deki Fransızlar oldukça ilgi göstermektedirler. Cezâyir Şehri'nde sık sık düzenlenen bu sergilerdeki hatlar Mağribî tarzındadır.

Günümüzde bile Cezâyir Şehri gezildiğinde mutlaka Osmanlı Türkleri'nin mimari zevkini yansıtan saray, cami, ev veya başka herhangi bir yapıyla yüz yüze gelirsiniz. 1798 yılında inşa edilen Mustafa Paşa Sarayı veya Cezâyir eski eserler müzesinin arka kısmında yer alan “Dâru'l-Yusuf” gibi dönemin özelliklerini yansıtan birçok yapıyı görebilirsiniz. Dâru'l-Yusuf, Terziler Sokağı'nda Hüseyin Paşa'nın görme engelli kızı Hatice hanım için inşa edilmiş, içerisinde son derece kıymetli süslemelerin yer aldığı bu görkemli konak, 1814 yılında vakıflara devredilmiştir.²⁷

4. Osmanlı Dönemi Cezâyir Şehri'nde İlmî Hayat

Osmanlı Hâkimiyeti süresince Cezâyir Şehri'ndeki eğitim kurumlarının yapısı ve ilmî hayat, diğer vilâyetlerde olduğu gibi İstanbul'daki yapının bir uzantısı durumundaydı. Cezâyir Şehri'ndeki ilim adamları ile İstanbul'daki ilim adamları arasında çok çeşitli yollarla ilmî münasebet sağlanmış olup bu durum iki şehir arasındaki kültürel etkileşime büyük katkı sağlamıştır. ²⁸ Osmanlı Dönemi'ndeki bu derin kültürel bağlara rağmen o dönemin ilim ve kültür tarihi yeterince ele alınmamıştır. Tevfik el-Medenî, Abdurrahman el-Ciyâlî, Mehdi bu'abdelli, Mülay Belhammîsi, Hamdan Hoca gibi yazarlar Osmanlı Türkleri'nin Kuzey Afrika'nın ilim ve kültür hayatına büyük katkı sağladıklarını söylerken; P. Boyer, H De Grammont, Ebu'l-Kâsım, gibi yazarlar da Osmanlı Dönemi Kuzey Afrika hakkında karanlık bir tablo çizdikleri gibi Türk yöneticilerin cahil kimseler olduklarını, ilim ve kültüre ilgi göstermediklerini iddia etmektedirler.

XIX. yüzyıl başlarında Cezâyir'i ziyaret eden Dr. Shaw'ın anıları, dönemin ilmî hayatı ile ilgili olumsuz bir tablo çizse bile, bu durumu kendi şartları içerisinde değerlendirmek en doğrusu olacaktır. Çünkü Osmanlı Devleti bu topraklarda ilmî hayatın desteklenmesi açısından son derece önemli bir dinamik olarak vakıf sistemini yaygınlaştırma gayreti içerisinde olmuştur.²⁹ Endülüs'ten bölgeye gelen müslümanların da birikimlerini aktarmasıyla mevcut

27 Daha geniş bilgi için bkz: Merihi, s. 140.

28 Cezâyir Şehri'ndeki ulemanın ve eğitim kurumlarının İstanbul ile etkileşimi ile ilgili olarak bkz.: Sabri Hizmetli, “Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezâyir'in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 32, S. 1, Ankara 1991.

29 Vakıfların Osmanlı toplumu içerisinde yerine getirdiği mühim görevler için bkz.: Mehmet Şeker, *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Ankara 2007, ss. 187-232.

ilmî yapı kendine has bir özellik göstermiştir. Cezâyir Şehri sağlanan maddî imkânlarla, Osmanlı ve Endülüs âlimlerinin gayretleriyle okuma yazma oranının son derece yüksek olduğu bir şehir haline gelmiştir.³⁰

Fransızların Cezâyir'i işgâlinde sonra da Anadolu ile Cezâyir ulemâsı arasında bağlantı devam etmiştir. Çünkü XVI. yüzyıldan itibaren birçok Türk ulemâsı Cezâyir'de fazla mensubu olmasa da Hanefî Mezhebi'ni anlatmak için Kuzey Afrika'ya yolculuk yapmıştır. Aynı şekilde özellikle Bektaşî ve Mevlevî tarikatına³¹ mensup dervişler Cezâyir'i mesken tutmuşlardır.³²

Osmanlı dönemi Cezâyir'in eğitim ve kültür yapısı hakkında Sabri Hizmetli şunları söylemektedir: “*Cezâyir'in eğitim ve kültür yapısı da, Osmanlı İmparatorluğuna bağlı öteki ülkelerde olduğu gibi, İstanbul'daki eğitim modelinin ve kültür hareketinin bir uzantısı durumundaydı. Başkent Cezâyir, Buna, Zığriye, Mihyane, Geil, Vabran ve Tlemsen gibi şehirler eğitim-öğretim ve kültür faaliyetlerinin merkezi durumundaydı.*”³³

Bu dönem içerisinde Anadolu'dan Cezâyir Şehri'ne gelerek buradaki ilmî hayata önemli katkılarda bulunmuş kişilere örnek olarak “Trabluslu” olarak anılan Muhammed bin Ali; Konstantin'e yerleşen Şeyh Fethullah verilebilir.³⁴ Yine “Tibr el-Mesbûk” adlı Türkçe eseri bulunan Mustafa bin Hasan Hoca'yı da bu bağlamda anmak gerekir.³⁵

Aynı şekilde Cezâyir Şehri'nden Devlet-i 'Âliyye'nin başşehri İstanbul'a Cezâyir ulemâsı resmî görev, ziyaret gibi nedenlerle gitmiştir. Örneğin Osmanlı şeyhülislamıyla sigaranın helal veya haram olmasıyla ilgili görüşme yapmak için giden Yahya eş-Şavi ve ebû Rabî' Süleyman el-Evrâvi'yi, Yusuf Paşa'nın Cezâyir'deki göreviyle ilgili olarak İstanbul'a giden heyetin başkanlığını yapan Sa'îd Kadura'yı zikredebiliriz.³⁶

30 Muhammed Mübârek el-Meylî, *Târîhu'l-Cezâir fi'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, c. III, el-Cezâir 1964, s. 318.

31 Cezâyir'deki tazavvufî hayat ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Ramazan Muslu, *Emir Abdülkadir el-Cezâirî*, İstanbul 2011.

32 Ebu'l-Kâsım Sa'dullah, *Ebbâs ve Ârâ fî Tarihi'l-Cezâir*, c.III, el-Cezâir 2009, s.195.

33 Hizmetli, s.15.

34 Daha geniş bilgi için bkz.:‘Ammar bin Harûf, *el-'Alâkatü beyne'l-Cezâiri ve'l-Mağribi*, c. II, el-Cezâir 2008, s.152.

35 Bu Osmanlı müellifi ve eseriyle ilgili olarak geniş bilgi için bakınız: Mehmet Akif Erdoğan, XVIII. Yüzyıl Sonlarında Cezâyir'de Türk-İspanyol İlişkileri Bakımından Önemli Bir Türkçe El Yazması: Tarih Al-Mübârek veya Tibr Al-Masbûk Fi Beyânı Cihâd-ı Gâziyân-ı Cezâyir ve Al-Mülûk, *38.ICANAS* (Uluslararası Aysa ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), Ankara 2007, ss. 1279-1286.

36 Sa'dullah, ss.199-208; Hizmetli, s.18.

Sonuç

Cezâyir Şehri ve çevresinin Osmanlı toprağı olması ile birlikte Anadolu'dan çok sayıda insan hem küffâra karşı cihad için hem de yeni bir başlangıç yapabilmek için bu coğrafyaya göç etmişlerdir. Cezâyir Şehri'nin bu yeni misafirleri geldikleri yerdeki gibi yaşamaya ve zaman geçirmeye devam ettiklerinden içerisinde buldukları, karmaşık bir yapıya sahip Cezâyir toplumunu kültürel olarak etkilemişlerdir.

Osmanlı Türkleri'nin, Anadolu'ya geri dönmeyip Cezâyir'de varlıklarını sürdürmeye gayret göstermeleri bu coğrafyada Türk kültürünün günümüze kadar yaşamasını sağlamıştır. Türklerin yerli halk ile evlenip kuloğulları adıyla yeni bir neslin vücut bulması ise bu işi oldukça kolaylaştırmıştır. Günümüzde Cezâyir Şehri'nde hatırı sayılır bir kuloğlu nüfusu vardır.

Günümüzde Osmanlı kültürünün en önemli etkilerini çoğu Cezâyir evlerinde görülen bakırdan süslü kâseler, yastıklar, yemek sinileri, kahve fincanları, yer minderleri gibi ev araç ve gereçlerinde gözlemleyebiliriz. Özellikle Barbaros Hayrettin Paşa'nın Cezâyir'e adımını attığı tepede kurulu, İznik çinileriyle süslü evleriyle meşhur Türk Mahallesi Kasaba (Casbah) kültürel bir merkez konumunu sürdürmektedir.

Halkın günlük konuşma dilinde, giyim kuşamında, şehrin mimarisinde görülen Türk kültürünün izleri, ilmî hayatta da kendini hissettirmiştir. İstanbul'dan gelen hanefî ilim adamları, kâdiler, fakihler ile yerli halk arasında din kardeşliği ortak paydasında güçlü bir beraberlik vardı. Osmanlı idâresinin, Anadolu'da bir gelenek haline getirip sürekli uyguladığı ilmin ve ilim adamların maddî manevî desteklenmesi işi burada da devam etmiştir. Hanefî kâdinin bulunduğu şehirdeki Ulu Câmi'nin sahip olduğu güçlü vakıflarla hem öğrencilere hem de hocalara maaş vermesi ilmî hayatbakımından çok önemliydi.

Cezâyir'e gidenlerin geride bıraktıkları hasret ve özlem de Anadolu'daki Cezâyir ile ilgili kültürel izlerin oluşmasına sebep olmuştur demek yanlış bir ifade olmayacaktır. Bunun içindir ki; Cezâyir Şehri'nde dolaşmaya çıktığınızda bazı sokaklardan geçerken kendinizi herhangi bir Osmanlı şehrinde hissedebilirsiniz veya Anadolu'da bir düğünde kendinizi Cezâyir türkülleri dinler bir halde bulabilirsiniz. Osmanlı Hâkimiyeti süresince Cezâyirliler kendilerini Osmanlı Türkleri'nin Kuzey Afrika'daki kültür elçileri ve Akdenizdeki ileri karakolları olarak görmüşlerdir denebilir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Şerîf ez-Zahhâr. *Müzekkirât el-Hâc Ahmed Şerîf ez-Zahhâr Nakâbü'l-Eşrâfi'l-Cezâir*, takdîm ve ta'lik, Ahmed Tevfik el-Medenî, eş-Şeriketü'l-Vataniyyetü lî'n-Neşr ve't-Tevzî', el-Cezâir, 1974.
- Âişe Ğattâs. *el-Hirâfü ve'l-Hirâfyûn*, el-Cezâir, 2007.
- Ammar bin Harûf. *el-'Alâkatü beyne'l-Cezâiri ve'l-Mağribi*, c.I-II, el-Emel li't-Taba'a ve'n-Neşr, el-Cezâir, 2008.
- Carım, Fuad. *Cezâyir'de Türk'ler*, Sanat Basımevi, İstanbul, 1962.
- Cezâyir Millî Kütüphanesi Arşiv Belgeleri, Vesâiku 'Osmâniyye, "Fermânu's-Sultân Mehmedi'r-Râbi' ile's-Sultânü'l-Anâdol", el-Mecmû'atü 3207, vesîka no: 18, sene 1091h/1680m.
- Ebu'l-Kâsım Sa'dullah. *Ebbâs ve Ârâ fî Tarihi'l-Cezâir*, c.I-V, 'Âlimu'l-Ma'rife, el-Cezâir, 2009.
- Târîhu'l-Cezâiri's-Sekâfi*, c. I-IX, el-Müessesetü'l-Vataniyyetü li'l-Kitâb, el-Cezâir, 1984.
- Erdoğan, Mehmet Akif. "Beş Cezâyir Türk Şiiri", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 13, İzmir, 2007.
- "XVIII. Yüzyıl Sonlarında Cezâyir'de Türk-İspanyol İlişkileri Bakımından Önemli Bir Türkçe El Yazması: Tarih Al-Mübarek veya Tibr Al-Masbûk Fi Beyânı Cihâd-ı Gâziyân-ı Cezâyir ve Al-Mülûk", *38. ICANAS* (Uluslararası Aysa ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), Ankara 2007.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1994.
- Hamdân b. Osman Hoca. *el-Mir'ât*, trc. Muhammed ez-Zübeyr, eş-Şeriketü'l-Vataniyyetü lî'n-Neşr ve't-Tevzî'el-Cezâir, 2005.
- Hizmetli, Sabri. "Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezâyir'in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 32, S. 1, Ankara, 1991.
- Houria Yekhlef. *Türk Hâkimiyeti Devrinde Cezâyir'de Kültürel ve Edebi Hayat*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991.
- <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=274573>
- İlter, Aziz Semih. *Şimâli Afrika'da Türkler*, c.I-II, Vakıf Yay., İstanbul 1937, ss. 60-69.

- Karağaç, Günay. “Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi”, http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%DILI/karaagac_01.pdf.
- Kavas, Ahmet. *Geçmişten Günümüze Afrika*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005.
“Kuloğlu”, *DİA*, c. XXVI, Ankara, 2002, ss. 359-360.
- Maksudoğlu, Mehmet. “Dayı”, *DİA*, c. IX, İstanbul 1994, ss. 59-60.
- Mirzaoğlu, Gülay. Bir Tarihî Türkü: “CEZAYİR”, http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/mirzaoglu_03.pdf
- Muhammed Mübârek el-Meylî. *Târîhu'l-Cezâir fi'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, c. I-III, Mektebetü'n-Nahda, el-Cezâir, 1964.
- Muslu, Ramazan. *Emir Abdülkâdir el-Cezâirî*, İnsan Yay., İstanbul, 2011.
- Nureddin 'Abdülkâdir, *Safabât min Târih-i Medîneti Cezâir min 'Akdem 'Usûruha ilâ İntihâi'l-'Abdi't-Türkî*, Dâru'l-Hadâra, el-Cezâir, 2006.
- Reşid Merihi, *el-Cezâir fi 'Abdi'd-Dâyı Mustafa Paşa 1798-1805*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cezâyir Üniversitesi Tarih Bölümü, el-Cezâir, 2010.
- Şeker, Mehmet. “Türk Kültürünün Kuzey Afrika'daki İzleri ve Etkileri (Tunus Örneği)”, *VI. Türk Kültürü Kongresi*, Ankara, 2005.
İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2007.
- Şerife Tayan, *Melâbisü'l-Mer'e bi-Medîneti'l-Cezâir fi'l-'Abdi'l-'Osmani*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cezâyir Üniversitesi Tarih Bölümü, el-Cezâir, 1991.
- W.Spencer, *el-Cezâir fi 'Abdi Reyâsi'l-Babr*, Arapçaya çeviren: 'Abdülkâdir Zebâdiye, Dâru'l-Kasaba li'n-Neşr, el-Cezâir, 2006.

